

LUNDS UNIVERSITET
Centrum för genusvetenskap
GNV 300 delkurs 3 Vt. 2007
Handledare: Anna Jansdotter

Jagets motstånd mot diskursen

**En utmaning av Judith Butlers subjektförståelse utifrån Adriana Cavareros
berättningsbara jag**

Evelina Johansson
850514-8901

Sammanfattning

Denna uppsats syftar till att utmana Judith Butlers subjektförståelse utifrån den italienska filosofen och feministen Adriana Cavareros teorier om det unika, relationella och berättningsbara jaget. I min redogörelse för Butlers subjektförståelse utgår jag från hennes teorier om subjektionen och om den uteslutande matrisen. Jag visar hur Butler försöker möjliggöra subjektets överskridande av diskursen genom att kombinera Foucaults maktförståelse med psykoanalysens psyke, samt genom att förstå den misslyckade interpellationen som en plats för subversiva handlingar. Jag diskuterar vidare hur dessa teorier kan förstås som problematiska. Därefter går jag vidare och studerar Cavareros berättningsbara jag, för att se hur detta jag kan förstås som en utmaning av Butlers poststrukturalistiska subjektförståelse. Jag studerar även hur Cavarero kan erbjuda oss nya verktyg för att förstå relationen mellan subjektet och diskursen samt subjektet och den andre. Vidare för jag en diskussion kring hur man kan analysera maktrelationer utifrån Cavareros teorier. Jag drar slutsatsen att Cavareros distinktion mellan människans *vem* och *vad* utmanar Butlers tanke om att individen enbart kan göras förståelig genom subjektion. Genom att förstå människan som både ett *vem* och ett *vad* visar Cavarero på en inneboende förmåga i varje människa att motarbeta diskursen och omformulerar samtidigt relationen mellan jaget och den andre.

Nyckelord: Adriana Cavarero, Judith Butler, poststrukturalism, det berättningsbara jaget

Abstract

This essay takes its point of departure in the Italian philosopher and feminist thinker Adriana Cavarero's unique, relational and narratable self in order to challenge Judith Butler's subject - theories. In giving an account of Butler's understanding of the subject I examine her theories concerning the paradox of subjection and her exclusionary matrix. I also study how Butler understands a possible exceeding of the discourse by combining Foucault's perception of power with the psyche of psychoanalysis, and further by understanding the failed interpellation as a subversive site. I then discuss how these theories are problematic. After this I go on studying Cavarero's narratable self, in order to see how this self can be understood as a challenge of Butler's theories on the subject. I will also discuss how it's possible to use Cavarero's theories as a tool for analyzing power. My conclusion is that Cavarero, with her distinction between *who* and *what*, challenges Butler's individual, who can only be made understandable through subjection. By introducing the *who* as an important component in human identity, Cavarero provides us with a new way of understanding human resistance against the discourse and in the same time the relationship between the subject and the other. Keywords: Adriana Cavarero, Judith Butler, post-structuralism, the narratable self

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning/Abstract	s.1
1. Inledning	s.3
<i>Irigaray och Arendts kritik av den filosofiska universalismen</i>	s.4
<i>Poststrukturalismens subjekt</i>	s.6
I. Syfte och frågeställning	s.7
II. Metod och disposition	s.7
III. Material	s.8
IV. Forskningsfält	s.9
2. Butler och subjektet	s.11
I. Det diskursivt skapade subjektet	s.11
<i>Herren och slaven – en studie i subjektion</i>	s.11
<i>Subjektet och den uteslutande matrisen</i>	s.13
II. Subjektets motstånd mot diskursen	s.14
<i>Ett subversivt överskridande?</i>	s.15
3. Cavareros unika, relationella och berättningsbara jag	s.18
I. Att förstå maktrelationer utifrån Cavareros teorier	s.21
4. Cavareros utmaning av Butlers subjektförståelse	s.23
I. Det diskursiva subjektet	s.23
<i>Relationen mellan subjektet och den andre</i>	s.24
II. <i>Vem</i> som utgångspunkt för motstånd	s.25
5. Sammanfattning och avslutande diskussion	s.28
Litteraturlista	s.31

1. Inledning

Who comes after the subject? The question is in fact crucial. Because, if it is true that the subject is dead – and we (woman) are truly happy about it! – we should not at all content ourselves with the fragments into which it dissolved, and much less should we be happy to recycle its language of abstraction and its “whatifying” grammar in some other way. “Who comes after the subject?” is then a crucial question in that it suggests that, after the subject, doesn’t come something else, something, a thing; instead someone comes....In sum, who comes, then is the embodied uniqueness of the existing being as he or she appears to the reciprocal sight of others.¹

Detta citat sammanfattar den italienska filosofen och feministen Adriana Cavareros kritik av den postmoderna teorins subjektförståelse och fångar föresatsen med hennes filosofiska projekt. Cavareros främsta invändning mot den postmoderna teorin är att den, trots att den anser sig ha övergett cartesianismens universalistiska språkbruk och metafysiska hängivelse, fortsätter att betrakta människan utifrån *vad* hon är i generella termer snarare än *vem* hon är i sin singularitet.² Som alternativ till denna förståelse av människan introducerar Cavarero det unika och berättningsbara jaget. Detta jag kan vid en första anblick förefalla anknyta till en modernistisk subjektförståelse. Som vi kommer se i denna uppsats har Cavareros jag emellertid helt andra implikationer.

Cavareros kritik mot postmodernismen riktas sällan mot någon specifik teoretiker, utan är i regel av mer allmän karaktär. För att tydliggöra vilken betydelse Cavareros projekt kan få för feministisk teori kan det vara klagörande att förhålla hennes texter till en feministisk teoretiker med postmodern utgångspunkt. En av de främsta företrädarna för poststrukturalistisk genusvetenskaplig teori är den amerikanska teoretikern Judith Butler, vars teorier har haft stor inverkan på den svenska genusvetenskap som har bedrivits under senare år.

Denna uppsats har som syfte att utmana Butlers poststrukturalistiska subjektförståelse utifrån Cavareros kritik av postmodernismen, samt utifrån hennes förståelse av det unika, relationella och berättningsbara jaget.³ Cavareros kritik av postmodernismen går med fördel att applicera på Butlers texter, som representerar en poststrukturalistisk förståelse av subjektformationer och

¹ Cavarero 2002, s.99.

² Perpich 2003, s.394.

³ Det berättningsbara jaget är min översättning av engelskans narratable self. Begreppet ska fånga människans rörelse mot och aktiva begär efter berättelsen. Människan blir inte passivt berättad av den andre (narrated) utan är istället berättningsbar (narratable).

identitetspositioner.⁴ Hennes relevans för Butlers texter bekräftas även av det faktum att Butler själv kommenterar Cavarero i sina böcker *Giving an Account of Oneself* och *Precarious Life*.⁵ Cavarero har i sin tur uppmärksammat Butlers teoretiska bygge i essän "Who Engenders Politics?" där hon nämner Butler som en teoretiker som förlitar sig på universella koncept och generella teorier i sina subjektsteorier, och vidare i förordet till den italienska översättningen av *Bodies that Matter*.⁶ Valet att applicera Cavarero på Butler motiveras även av den framgång som Butlers teorier har haft inom den svenska genusvetenskapen. Uppsatsen har därför inte som enda föresats att framhäva Cavareros projekt genom att förhålla hennes texter till Butler, utan syftar även till att utmana och skapa en diskussion kring en av genusvetenskapens förgrundsgestalter.

För att den konflikt som uppstår i mötet mellan Butlers och Cavareros teorier ska bli tydlig kommer jag inledningsvis att redogöra för de skilda teoretiska sammanhang som de två teoretikerna ingår i. Följande avsnitt sammanfattar centrala tankegångar hos Luce Irigaray och Hanna Arendt, som är av central betydelse för Cavareros filosofiska projekt. Vidare kommer jag kortfattat att behandla grundläggande teorier kring subjektet inom det poststrukturalistiska perspektivet, som är grundläggande för Butlers subjektförståelse.

Irigarays och Arendts kritik av den filosofiska universalismen

Cavarero tillhör den tradition av italienska feminister som har influerats starkt av den franska filosofen Luce Irigarays teorier om skillnad.⁷ En central utgångspunkt för Irigarays filosofi är ifrågasättandet av den västerländska filosofins universella subjekt, som reducerar alla människors olika önskningar och erfarenheter till *en* människotyps begär – det manliga subjektets. Det som konstituerar mänsklig identitet är, enligt Irigaray, det som skiljer människor åt och inte det som förenar dem. Skillnaden skrivs, med andra ord, in i subjektivitetens kärna. Istället för att beskriva människan i universalistiska termer menar hon att människor bör förstås

⁴Jag förstår postmodernism som ett allmänt förhållningssätt som dominerar tidsperioden postmodernitet som, bland annat, är en reaktion mot den moderna tidsperiodens essentialistiska subjektförståelse. Poststrukturalismen förstår jag som en akademisk inriktning som efterföljer den akademiska inriktningen strukturalism. Butler är en poststrukturalistisk teoretiker, medan Cavarero använder sig av begreppet postmodernism i sin kritik. Detta är emellertid något missledande då Cavarero kan uppfattas som en postmodern teoretiker och hennes kritik i själva verket tycks vara riktad mot den poststrukturalistiska teori som Butler företräder. Jag kommer att diskutera detta vidare i uppsatsens metodavsnitt.

⁵ Butler 2005, s.33-35 & Butler 2004, s.48.

⁶ Cavarero 2002, s.98. Det kan även vara av vikt att betona den direkta kontakt som finns mellan Butler och Cavarero. De har till exempel skrivit artikeln "Condizione umana contra 'natura'" tillsammans (Ungefär: "Det mänskliga tillståndet mot 'naturen'"). Vidare har Cavarero varit gästprofessor på University of California, Berkeley under höstterminen 2004/2005, där Butler är verksam som professor i retorik och jämförande litteraturvetenskap.

⁷ Curtis 2002, s.852.

som könade och färgade subjekt.⁸ Irigarays betoning av sexuella och etniska identiteter innebär inte att hennes filosofi är av essentialistisk art. Att vara märkt av skillnader betyder inte att subjektet därmed går att reducera till dessa skillnader. Vidare skiftar de skillnader som formar våra subjekt beroende på vilken kultur, historisk kontext och maktrelation vi befinner oss i.⁹ Irigarays vilja att etablera en subjektivitet som inte reducerar alla begär och kroppar till en universell människotyp är grundläggande för Cavareros förståelse av människan som unik och hennes kritik av postmodernismens "... language of abstraction and its 'whatifying' grammar."¹⁰

Cavarero är även inspirerad av den politiska tänkaren Hannah Arendts förståelse av den filosofiska traditionens universalism. Enligt Arendt söker den filosofiska traditionen att definiera det allmängiltiga hos människan och undgår därför det specifika hos henne. Det filosofiska språkets oförmåga att adressera den enskilda människan visar, enligt Arendt, på en begränsning inom filosofin. För att förstå den enskilda människan kan vi därför inte använda oss av filosofin, utan måste istället känna till denna människas livsberättelse eller biografi.¹¹ Arendt etablerar en distinktion mellan två nivåer i människans identitet – hennes *vad* och hennes *vem*. *Vad* uttrycker de kollektiva kategorier som varje människa tillhör och som filosofin uttrycker medan *vem* fångar det unika som särskiljer människan från alla andra människor.¹² Cavareros *Relating narratives – Storytelling and selfhood* står i stor tacksamhetsskuld till Arendts distinktion mellan *vad* och *vem*, samt hennes tanke om livshistorien som ett uttryck för den enskilda människans singularitet. Cavarero tycks emellertid göra en omtolkning av Arendts teorier. Till exempel ges livshistorien en annorlunda innebörd av Cavarero än den innebörd som Arendt ursprungligen gav den. Hos Arendt handlar det om en objektivt sann biografisk redogörelse av en annan människas liv, medan Cavarero förstår denna biografiska text som en litterär konstruktion.¹³ Denna omtolkning innebär att Arendts ursprungligt modernistiska idéer blir postmoderna i Cavareros tappning.

⁸ Perpich 2003, s.405f.

⁹ Ibid., s.406. Denna bredd av faktorer som är avgörande för identitetsskapandet har, inte, minst blivit tydligt i den kritik som den tredje världens feminister har riktat mot den västerländska feminismens – enligt dem - överdrivna fokus på maktrelationen mellan kvinnor och män.

¹⁰ Cavarero 2002, s.99.

¹¹ Cavarero 2000, s.vii (översättarens förord).

¹² Cavarero 2002, s.92.

¹³ Cavarero 2000, s.34.

Poststrukturalismens subjekt

Bland de teoretiker som bör nämnas i samband med Butler finner vi nyckelgestalter som Althusser, Barthes, Hegel, Freud, Foucault, Nietzsche, Derrida och Lacan. Det är emellertid ett svårgörigt projekt att redogöra för dessa tänkares subjektförståelse i denna teoretiska översikt, då var och en av dem kräver mer än ett antal rader för att göras rättvisa. Istället kommer jag att redogöra för centrala idéer inom det poststrukturalistiska perspektivet, vilka har haft avgörande betydelse för Butlers subjektförståelse.

Kännetecknande för poststrukturalismen är ifrågasättandet av den västerländska närvarometafysiken.¹⁴ I Derridas *Rösten och fenomenet* finner vi ett av poststrukturalismens främsta angrepp mot den metafysiska filosofin.¹⁵ Här presenterar Derrida begreppet *différance*, som illustrerar hur språket är uppbyggt av skillnader. Dessa skillnader är dock inte statiska oppositioner - som inom strukturalismen - istället handlar det om ett språk som skapas genom ett åtskiljande och uppskjutande av betydelse. Med andra ord finns det aldrig någon ren närvaro i språket för Derrida. För att uppmärksamma denna ständiga rörelse använder Derrida en dekonstruerande metod. Begreppet dekonstruktion kan förstås som det som inträffar när ett objekts stabila vara ifrågasätts genom att den *différance* som är grundläggande för objektets uppbyggnad uppmärksammas.¹⁶ Idén om det autonoma och homogena subjektet brukar förstås som en manifestation av den närvarometafysik som Derrida söker dekonstruera. Inom poststrukturalistisk teori beskrivs subjektet istället som fragmenterat och diskursivt skapat, utan någon egentlig kärna. Den franske litteraturvetaren Roland Barthes essä "The Death of the Author" fångar hur subjektformationer förstås inom den poststrukturalistiska skolan. Även om Barthes essä är en litteraturvetenskaplig kommentar som behandlar författarens roll, går texten utan svårigheter att tillämpa på teorier om det mänskliga subjektet. Barthes glidning mellan "the author" och "the one who says I" låter oss förstå textens implikationer:

...the author is nothing but the one who writes, just as I is nothing but the one who says I: language knows a "subject" not a "person", and this subject, empty outside of the very speech-act which defines it, suffice to "hold" language, i.e, to exhaust it.¹⁷

¹⁴ Sahli 2002, s.21. Begreppet närvarometafysik kan bytas ut mot begreppet essentialism.

¹⁵ Derrida 1991.

¹⁶ Olsson 1987, s.75.

¹⁷ Barthes 1986, s.51.

Fokus förs här från människan till de texter som skapar henne som en språklig kategori och får henne att framstå enhetlig och sammanhängande.¹⁸ Tanken att texten skapar subjektet återfinns även i Michel Foucaults teorier, vars bärande tes är att makten reglerar subjektet diskursivt.¹⁹ Denna förståelse av relationen mellan subjekt och diskurs går vidare i Butlers texter där den diskursiva ordningens makt över subjektet är en central utgångspunkt. Butler problematiserar emellertid relationen mellan diskurs och subjekt, vilket kommer att framkomma i kapitel två ”Butler och subjektionen” som behandlar Butlers förståelse av subjektet.

I. Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att studera hur Adriana Cavareros teorier om det unika, relationella och berättningsbara jaget utmanar Judith Butlers subjektförståelse. Uppsatsens övergripande frågeställning formuleras som följande:

– På vilket vis utmanar Adriana Cavareros unika, relationella och berättningsbara jag Judith Butlers subjektförståelse?

För att svara på denna övergripande frågeställning ställer jag även den operationella frågan:

– Hur förstår Butler respektive Cavarero subjektets förhållande till diskursen och till den andre?

II. Metod och disposition

Denna uppsats kommer att utformas som en teoridiskussion. Valet att diskutera, och inte empiriskt tillämpa, feministisk teori kan förstås utifrån en vilja att stärka den teoretiska debatten inom den svenska genusvetenskapen. Denna diskussion kommer att utvecklas vidare i uppsatsens avslutande kapitel.

Uppsatsen inleds med ett kapitel där huvuddragen i Butlers teorier om subjektets konstitution beskrivs. Här kommer fokus att ligga på Butlers subjektionsteorier och hennes uteslutande matris. Vidare kommer hennes förståelse av subjektets överskridande av diskursen redogöras för samt problematiseras. Därefter följer ett kapitel i vilket Cavareros teorier om det berättningsbara jaget beskrivs och sedan diskuteras ur ett maktperspektiv. Detta förbereder nästkommande kapitel som studerar hur Cavareros texter kan användas för att utmana Butlers subjektsteorier, och hur de erbjuder oss ett nytt sätt att förstå relationen mellan subjektet och diskursen samt mellan subjektet och den andre. I den avslutande diskussionen uppmärksammas

¹⁸ Cavarero 2000, s.68.

¹⁹ Foucault 1998, s.xiv (översättarens förord).

hur Cavareros teorier kan användas för att utveckla den feministiska teorin och problematisera debatten mellan postmoderna och mer traditionellt situerade feminister.

Skillnaden mellan Butlers och Cavareros texter har under min läsning visat sig vara markant. Medan Butler använder ett teoretiskt språkbruk - som karaktäriseras av en saklig och argumenterande ton - har Cavarero i vissa lägen en närmast skönlitterär ton och saknar den teoretiska stringens som vi finner hos Butler. Detta betyder att Butlers texter är relativt lättolkade och teoretiskt klara, medan Cavarero på grund av sina litterära drag bereder läsaren vissa svårigheter. Det är främst Cavareros frivola användning av teoretiska begrepp som har åsamkat problem under min läsning. Till exempel riktar Cavarero kritik mot den postmoderna teorin, trots att hon själv måste sägas vara del av denna tradition, och egentligen tycks mena att kritisera den poststrukturalistiska skolans diskursiva och fragmentariska jag.²⁰ I de fall som Cavarero riktar kritik mot postmodernismen har jag därför valt att förstå detta som en kritik av den poststrukturalistiska teorin. För att göra både Butler och Cavarero rättvisa har jag emellertid valt att använda mig av respektive teoretikers begrepp. Detta innebär att jag kommer att använda begreppet postmodernism när jag redogör för Cavareros kritik och begreppet poststrukturalism när det är Butlers teorier som behandlas.

III. Material

Butler har skrivit ett stort antal böcker, varav de flesta behandlar subjektsroller och identitetspositioner. Jag har valt att främst utgå från Butlers bok *The Psychic Life of Power*²¹ då Butlers subjektförståelse kommer tydligt till uttryck i detta verk. Boken tillhör Butlers mer filosofiskt inriktade texter, vilket innebär att den Butler som diskuteras i denna uppsats inte nödvändigtvis är densamma som diskuteras inom annan butleriansk genusvetenskap. Samtidigt är det inte en fundamentalt annorlunda teoretiker som vi finner i *The Psychic Life of Power*. Butler står här, som i hennes andra verk, i stor tacksamhetsskuld till Foucaults teorier om det diskursivt skapade subjektet och tanken om repetitionen som en plats för subversiva handlingar utgör ett viktigt tema även i Butlers tidigare verk. Jag kommer även att använda mig av Butlers tidiga verk *Subjects of Desire* för att skissera den uteslutande matris som är avgörande för Butlers förståelse av upprätthållandet av subjektets gränser.²² Valet att begränsa min studie av Butler till ett fåtal böcker ger mig möjlighet att på ett mer ingående vis studera hennes texter.

²⁰ Jag väljer att förstå Cavarero som en postmodernistisk tänkare då hon i postmodern anda förstår människan som inessentiell och ifrågasätter tanken om en objektiv och sann förmedling av människans livshistoria.

²¹ Butler 1997.

²² Butler 1989.

Samtidigt innebär urvalet att vissa aspekter i Butlers teoribyggande kommer att förbises. Jag finner emellertid att jag i mitt urval har lyckats fånga den del av Butlers teoretiska byggande som är av central betydelse för att kunna svara på uppsatsens frågeställning på ett tillfredställande vis.

I Cavareros produktion kommer jag främst att utgå från boken *Relating Narratives – Storytelling and selfhood* och essän ”Who Engenders Politics?”, där hennes förståelse av det unika och berättningsbara jaget, samt hennes kritik mot den postmodernt inspirerade feminismen kommer tydligt till uttryck. Jag kommer även att flyktigt använda mig av Cavareros senaste bok *For More Than One Voice*²³ som kan betraktas som en syskonbok till *Relating Narratives – Storytelling and selfhood*. Jag kommer att tillägna mig Cavareros texter i engelsk översättning då jag inte behärskar italienska.

IV. Forskningsfält

Adriana Cavareros författarskap har under senare år uppmärksammats på olika håll inom det feministiska forskningsfältet. Till exempel använder den finlandssvenska historikern och feministiska teoretikern Marianne Liljeström Cavareros teorier om narrativitet för att förstå de bakomliggande motiven för kvinnliga Gulag-fångars självbiografiska texter.²⁴ I ett antal recensioner och kortare texter som behandlar Cavareros böcker i filosofiska och genusvetenskapliga vetenskapliga tidskrifter påtalas Cavareros kritik av den postmoderna teorin.²⁵ Därtill uppmärksammar Butler, som jag tidigare nämnt, Cavareros projekt i sina böcker *Giving an Account of Oneself* och *Precarious Life*. Inom svensk debatt har Cavarero, än så länge, fått relativt sparsmakat med uppmärksamhet.²⁶

Om Butler är det i gengäld desto mer författat. Förutom det faktum att hennes texter har använts som teoretisk grund för många genusvetenskapliga studier har det även skrivits mycket om Butlers teorier. I min studie av Butler kommer jag att konsultera Sara Sahlis *Judith Butler*, och särskilt det kapitel som behandlar Butlers förståelse av psyket med just *The Psychic Life of Power* som utgångspunkt. En jämförelse mellan Butler och Cavarero görs i Paul A. Kottmans förord till Cavareros *Relating Narratives – Storytelling and selfhood*. A. Kottman betonar att denna jämförelse inte ämnar välja sida, utan enbart ska visa på skillnader och likheter mellan de

²³ Cavarero 2005.

²⁴ Liljeström 2004, s.153.

²⁵ Däribland den utomordentligt intressanta texten ”Subjectivity and sexual difference: New figures of the feminine in Irigaray and Cavarero” i vilken Diane Perpich jämför Cavarero och Irigaray samt diskuterar Cavareros kritik mot postmodernismen, Perpich 2003. Se även Curtis 2002.

²⁶ Jag kom i kontakt med Cavareros teorier vid det självbiografiseminarium som Anna Jansdotter höll på Centrum för genusvetenskap i Lund den 6/12 2006.

två teoretikerna.²⁷ Även inom den feministiska debatten i Italien har kopplingar gjorts mellan Butler och Cavarero, då med fokus på hur Cavareros projekt kan utmana den postmoderna feministiska teori som förknippas med Butler. Någon mer ingående studie där Butler och Cavareros teorier möts har emellertid, mig veterligen, inte skrivits.

Förutom att vara en kritisk läsning av Butler och en presentation av Cavarero ämnar uppsatsen, som jag nämnt tidigare, att problematisera den teoridebatt som postmodernister och mer traditionellt situerade forskare befinner sig i. Något förenklat kritiserar postmoderna teoretiker modernistiska teoretiker för att utgå från en essentialistisk subjektförståelse och för att reproducera förtryckande begrepp. Mer traditionellt situerade forskare kritiserar i sin tur postmodernismen för att vara ett relativistiskt och subjektförnekande vetenskapsperspektiv som hotar att förlama det feministiska projektet.²⁸ Det finns även de teoretiker som försöker kombinera de två perspektiven. Ett exempel på detta finner vi i Donna Haraways text ”Situated Knowledge”.²⁹ Jag kommer att återkomma till denna text i uppsatsens avslutande diskussion för att visa hur Cavareros position på avgörande punkter skiljer sig från Haraways, som jag menar hamnar i en modernistisk position i sin kritik av postmodernismen.

Cavareros teorier är ytterst användbara i syftet att problematisera ovan redovisade debatt då hennes projekt kan tolkas som ett försök att utveckla den postmoderna teorin genom att visa på ett möjligt subjekt inom denna teoris ramar. En liknande föresats finner vi även i Chantal Mouffes artikelsamling *The Return of the Political*. Genom att öppna upp för en kontextuellt skapad objektivitet försöker Mouffe här visa hur ett postmodernt perspektiv inte *per se* behöver förstås som ett relativistiskt projekt.³⁰

²⁷ Cavarero 2000, s.xi (översättarens introduktion).

²⁸ Se t.ex. Tanesini 1999.

²⁹ Haraway 1988.

³⁰ Mouffe 2005, s.15.

2. Butler och subjektet

I detta kapitel kommer jag att beskriva Butlers subjektförståelse. Jag tar min utgångspunkt i den relation mellan subjekt och diskurs som hon beskriver i *The Psychic Life of Power*, samt den uteslutande matris genom vilken subjektet upprätthålls, som främst uppmärksammas i *Subjects of Desire* och *Bodies that Matter*. I anslutning till denna redogörelse kommer Butlers försök att möjliggöra ett mänskligt överskridande av diskursen studeras och teoretiska tveksamheter kommer att belysas.

I. Det diskursivt skapade subjektet

We are used to thinking of power as what presses on the subject from the outside, as what subordinates, sets underneath, and relegates to a lower order. This is surely a fair description of part of what power does. But if, following Foucault, we understand power as *forming* the subject as well, as providing the very condition of its existence and the trajectory of its desire, then power is not simply what we oppose but also, in a strong sense, what we depend on for our existence and what we harbor and preserve in the being that we are.³¹

Som citatet visar, betraktar Butler makten som någonting som både utövas mot och konstituerar subjektet. Det enda sättet genom vilket individen kan bli förståelig för sig själv är därför att underordna sig den yttre makten och inträda i den lingvistiska konstruktionen "subjekt". Butlers maktförståelse kan förstås som en reaktion mot Louis Althusser's interpellationsbegrepp, som - enligt Butler - beskriver makten som en enkelriktad maktutövning mot subjektet.³² Det är den paradoxala relationen mellan subjektet och den diskursiva makten som är utgångspunkten för *The Psychic Life of Power*. Denna relation studerar Butler delvis utifrån Hegels herre och slav.³³

Herren och slaven – en studie i subjektion

Grundläggande för Hegels förståelse av relationen mellan herren och slaven är hur slavens kroppsliga arbete förser herren med de materiella produkter som möjliggör herrens fortsatta existens. Slaven definierar sig själv genom de objekt han producerar, samtidigt som han är medveten om att dessa objekt slutligen kommer att tillfalla herren.³⁴ Med andra ord är produkten

³¹ Butler, 1997, s.2.

³² Ibid., s.5. Althusser beskriver interpellationen genom exemplet med en polis som tilltalar en människa på gatan. I det att människan vänder sig om och låter sig interPELLERAS framträder subjektet.

³³ Ibid., s.32.

³⁴ Sahli, s.121.

av slavens arbete av förgänglig karaktär. Butler beskriver de villkor som kännetecknar slavens arbete på följande sätt:

The working of the slave is thus to be understood as a marking which regularly unmarks itself, a signatory act which puts itself under erasure at the moment in which it is circulated, for circulation here is always a matter of expropriation by the lord.³⁵

Slavens förståelse av sitt eget vara grundläggs av den förlust av ägande som är konstituerande för dennes existens, samt det hot mot autonomin som denna ständiga förlust innebär.³⁶ När slaven slutligen inser sin egen produktionsförmåga, övertar han samtidigt positionen som herre. Eftersom slavens autonomi tidigare har skapats genom underkastelse och rädsla för herren, nödgas slaven utöva makt mot sig själv för att upprätthålla en fortsatt enhetlig identitet. Den yttre makten har således blivit internaliserad i slaven och den tidigare externa herren har blivit en del av slavens psyke.³⁷ Hegels slav kan därför aldrig frigöra sig från den yttre makten, då den makt som subjektet utsätts för är grundläggande för dess konstitution. Den makt som Hegels subjekt utövar är därför en fortsättning av den yttre makt som inledningsvis har format subjektet.

Som Butler poängterar, innebär Hegels subjekt uppenbara problem vid ett försök att teoretisera ett mänskligt överskridande av den formerande makten.³⁸ Eftersom subjektets handlingskraft är en effekt av en tidigare subjektion, tycks människans handlingsförmåga enbart vara en fortsättning av den presubjektala makten och aldrig ett motstånd mot den samma. Denna problematik uppmärksammas ofta av den poststrukturalistiska teorins kritiker, vars främsta invändning är att den diskursiva förståelsen av människan innebär en deterministisk förståelse av subjektets handlingsmöjligheter.³⁹ Butler menar emellertid att den återvändsgränd som subjektionsteorin - och således även en stor del av den poststrukturalistiska teorin - verkar befina sig i går att övervinna.⁴⁰ Viljan att rädda det poststrukturalistiska perspektivet från en deterministisk förståelse av subjektets handlingsmöjligheter kan ses som ett övergripande syfte i *The Psychic Life of Power*. Butlers försök att beskriva ett handlande som överskrider diskursen kommer att behandlas i detta kapitel avslutande avsnitt, men först ska vi studera den uteslutande

³⁵ Butler 1997, s.38.

³⁶ Ibid., 39.

³⁷ Sahli, s.121.

³⁸ Butler 1997, s.17.

³⁹ Se t.ex. Tanesini 1999, s.243.

⁴⁰ Butler 1997, s.12.

matris som är av avgörande betydelse för Butlers förståelse av relationen mellan jaget och den andre.

Subjektet och den uteslutande matrisen

In *stating* "that is not me," a positive reality is born. The fact of the statement seems to undermine the content of the statement, for the statement effects a linguistic relationship between the "I" and the reality that is "other".⁴¹

I *The Psychic Life of Power* beskriver Butler, med hjälp av Freud, hur subjektet förnekar homosexuellt begär för att inträda i en stabil heterosexuell identitet.⁴² En heterosexuell identitet kräver, med andra ord, att allt begär som faller utanför denna identitet utesluts och förnekas av subjektet. Denna uteslutande matris genom vilken subjektet formas behandlas mer ingående i *Subjects of Desire*. Här visar Butler hur subjektets förhållande till det utestängda är paradoxalt, då det som subjektet stänger ute samtidigt fungerar som ett slags konstituerande utsida för subjektet.⁴³

Den uteslutande matrisens betydelse för subjektets uppkomst går vidare i Butlers förståelse av relationen mellan jaget och den andre. Denna relation behandlas huvudsakligen i hennes första verk *Subjects of Desire*. Det subjekt som Butler beskriver uppnår handlingsförmåga genom att skilja andra objekt från sig själv genom satsen: "Du är inte jag".⁴⁴ Eftersom jaget är beroende av det andra objektet kan negationen emellertid aldrig övergå till den förnekande satsen: "Du finns inte". Annorlunda uttryckt behöver jaget negera den andre för att stärka det egna självmedvetandet, samtidigt som den andre måste vara närvarande för att jaget ska kunna greppa den egna existensen. Denna relation mellan subjektet och det uteslutna objektet kan liknas vid Hegels slav som aldrig kan göra sig fri från den herre som konstituerar honom.⁴⁵ Subjekt och objekt - liksom herre och slav - går inte att separera utan uppkommer genom den relation i vilken de står till varandra.

Butlers uteslutande matris är, teoretiskt sett, nära sammanbunden med hennes tanke om att subjektet enbart kan bli förståeligt genom subjektionen. Då subjektionen är en process som människan ständigt måste undergå för att uppnå en enhetlig identitet, blir även subjektets relation till den andre en del av denna process.

⁴¹ Butler 1989, s.29f.

⁴² Butler 1997, s.136f.

⁴³ Butler, 1989, s.29f.

⁴⁴ Ibid., s.29f.

⁴⁵ Cavarero 2000, s.xii (översättarens förord).

II. Subjektets motstånd mot diskursen

Redan tidigt i *The Psychic Life of Power* uttrycker Butler en vilja att undvika både en deterministisk förståelse av subjektets handlingsmöjligheter och den naiva optimism som kännetecknar den liberal-humanistiska ideologin.⁴⁶ I ett försök att förklara motstånd mot den diskursiva makten modifierar Butler Foucaults subjektionsteorier genom att införa ett psykoanalytiskt psyke. Vidare förstår hon den misslyckade interpellationen som en plats för subversiva handlingar.

Den främsta bristen i Foucaults subjektionsteorier är, enligt Butler, dess avsaknad av ett psyke som kan reagera mot normativa diskurser.⁴⁷ Den närmsta motsvarigheten till detta psyke hos Foucault finner hon i hans förståelse av den mänskliga själen. För Foucault är själen emellertid, på samma sätt som kroppen, utsatt för den diskursiva makten. Detta innebär att själen, hos Foucault, inte kan erbjuda något motstånd utan istället fungerar som en direkt länk mellan makten och kroppen.⁴⁸ Foucaults uppfattning framkommer tydligt i *Övervakning och straff* där han beskriver själen som kroppens fängelse.⁴⁹

I psykoanalysen finner Butler ett subjekt som aldrig fullständigt underkastas den diskursiva makten. Istället motarbetar psyket ständigt normaliseringsprocesser genom att utveckla ett begär för det förbjudna. Diskursen, eller normen, kan således sägas skapa förutsättningarna för subversiva handlingar.⁵⁰ Butlers psyke kan emellertid inte fullständigt likställas med det socialt avskiljda psyke som vi finner hos Freud. Istället menar Butler att psyket, på samma vis som kroppen, uppkommer genom den diskursiva makten. Vi kan här fråga oss om Butler bryter med tidigare subjektionsteorier, då subjektets handlingsmöjligheter fortfarande förefaller möjliggöras genom den diskursiva ordningen. Vi tycks därför hamna i samma problematik som tidigare subjektionsteorier: hur kan en subversiv handlande uppkomma ur en inomdiskursiv position?

För att svara på denna fråga vänder sig Butler till en slags misslyckad althussersk interpellation som hon förstår som ett bevis på subjektionens ofullständiga karaktär. Althusser tycks i sina teorier förutsätta att interpellationen alltid producerar det subjekt som den ämnar producera. Butler argumenterar istället för att interpellationen inte är av mekanisk karaktär och därför kan missförstås: "The one who is hailed may fail to hear, misread the call, turn the other

⁴⁶ Butler 1997, s.17.

⁴⁷ Ibid., s.87 - 90.

⁴⁸ Ibid., s.85.

⁴⁹ Foucault 1998, s.40.

⁵⁰ Butler 1997, s.81 & Sahli, s.119.

way, answer to another name, insist on not being adressed in that way”.⁵¹ Det finns därför, enligt Butler, en diskrepans mellan diskursen och det diskursivt skapade subjektet. Det är denna diskrepans som möjliggör subversiva handlingar hos Butler. Frågan är emellertid om det går att förklara subversiva handlingar utifrån Butlers teori då hennes argumentation, vid en närmare granskning, tycks bära på vissa teoretiska tveksamheter.

Ett subversivt överskridande?

Butlers kombination av Foucaults diskursiva teorier med psykoanalysens psyke är problematisk då det handlar om två tanketraditioner som förstår mänskligt handlande på diametralt olika sätt. Inom den psykoanalytiska traditionen befinner sig psyket bortom och arbetar mot diskursen, medan Foucaults själ istället hjälper till att internalisera den diskursiva ordningen. Att kombinera dessa två teorier för oss därför tillbaka till samma problematik som Butler identifierar hos Hegel - diskursen skapar förutsättningarna för motståndet mot diskursen. Butler ser emellertid, som jag visat, en möjlig brytning med diskursen i det begär för det förbjudna som skapas genom den normerande akten. Huruvida det går att grundlägga en teori om subversivt motstånd utifrån detta begär är emellertid tveksamt. Som bekant, följs begäret för det förbjudna hos Freud av ett neurotiskt beteende som tjänar till att undantrycka det ursprungliga begäret. I texten *Neuros och psykos* beskriver Freud sambandet mellan neuros och förträngning på följande vis:

Efter vad alla våra analyser ger vid handen uppstår överföringsneuroserna genom att jaget inte vill befatta sig med någon stark driftsimpuls i detet och hjälpa den att finna motoriskt utlopp eller förvägrar den det objekt som den strävar mot. Jaget värjer sig då mot denna impuls medelst bortträngningsmekanismen; det bortträngda spjärnar emot detta öde och skaffar sig på vägar som jaget inte har någon makt över en substitutsrepresentation, som tränger sig på jaget i form av en kompromiss – symptomet; *jaget finner sin enhetlighet hotad och skadad av denna inkräktare och fortsätter kampen mot symptomet, liksom det värjde sig mot den ursprungliga driftsimpulsen, och allt detta resulterar i neurosbilden.*⁵²

Det mänskliga psykets begär att underordna sig makten förefaller, enligt Freud, vara starkare än begäret att trotsa makten. Även om begäret kommer upp till ytan i form av ett neurotiskt beteende får det aldrig fritt spelrum utan motarbetas ständigt av jaget. Av denna anledning är det problematiskt att se psykets begär för det förbjudna som en subversiv plats - även om det visar på en viss diskrepans mellan subjekt och diskurs.

⁵¹ Butler 1997, s.95.

⁵² Freud 2001, s.137f (min kursiv.).

Butler förklarar även, som jag tidigare har uppmärksammat, ett möjligt inomdiskursivt motstånd utifrån en misslyckad althussersk interpellation. Från att tidigare ha förstått den diskursiva makten som dominerande öppnar Butler här upp för ett möjligt missförstånd från subjektets sida.⁵³ Det kan här vara lägligt att ställa frågan hur en människa som är konstituerad av diskursen kan missförstå den samma? Det ligger istället nära till hands att, med utgångspunkt i Butlers förståelse av relationen mellan diskurs och subjekt och den uteslutande matrisens mekanismer, förstå den till synes subversiva identiteten som en diskursivt accepterad avvikelse som tjänar syftet att upprätthålla övriga normativa identiteter, på samma vis som homosexualitet upprätthåller en heterosexuell identitet inom Butlers heterosexuella matris. Det avvikande skulle därför kunna förstås som en konstituerande utsida för subjektet.

Man skulle här kunna invända att subjektet uppkommer genom flera konkurrerande diskurser och att subjektet därför inte totalt konstitueras av en enda diskurs, vilket i sin tur möjliggör ett motstånd mot vissa diskurser. Denna invändning har sina poänger, men samtidigt lyckas den inte frigöra människan från den diskursiva makten i sig. Om människan bryter mot en diskurs betyder det endast att det finns en annan diskurs som utövar en än mer betydande makt över subjektet. Det motstånd som Butler framhäver återfinns således inte hos människan utan istället i de diskurser som dominerar henne. Även om den misslyckade interpellationen skapar en situation där subjektet ifrågasätter interpellationen och skapar en motidentitet, handlar det likväl om en identitet som möjliggörs genom diskursen. Därför är det osäkert om denna identitet är subversiv.

Det kan även vara intressant att fråga sig om en misslyckad interpellation verkligen måste leda till subversiva identiteter? Känslan av att inte vara samstämmig med interpellationen kan lika väl resultera i en frenetisk strävan efter att uppfylla de normativa kraven. Detta ser vi i många kvinnors och mäns försök att uppnå en identitet som "riktiga" kvinnor och män. Om sinnelag eller kroppsliga förutsättningar avviker från föreställningen om hur en "riktig" kvinna eller man är, leder detta ofta till ett slags skådespel där kvinnan eller mannen i fråga efterhärmar idealbilden. Detta är Butler väl medveten om, då en av hennes mest etablerade teorier - könsidentitet som imitation eller drag - behandlar just detta fenomen. Därför är det förvånande att Butler ger den ofullständiga subjektionen en sådan avgörande betydelse i sitt försök att beskriva subjektets överskridande av diskursen.

⁵³ Butler 1997, s.94.

Diskussionen ovan visar att det, utifrån Butlers teorier, är svårt att avgöra om en handling är av subversiv karaktär. Även om Butlers teorier visar på en viss diskrepans mellan subjekt och diskurs som möjliggör ett handlande som avviker från normen, är det svårt att avgöra vilka implikationer dessa avvikande handlingar har. Butlers svårigheter att förklara mänskligt handlande mot diskursen beror delvis på att hon redan initialt väljer att utgå från den subversiva handlingen som en möjlighet, samtidigt som de teorier som hon utgår från inte tycks lämna något utrymme för att beskriva sådana motståndshandlingar. Butler nödgas därför tillföra idéer från andra teoretiska traditioner till subjektionsteorin för att förklara den subversiva handlingen. Dessa teorier kommer emellertid i konflikt med de teorier som hon inledningsvis tar sin utgångspunkt i, vilket gör att Butlers försök att beskriva ett överskridande av diskursen, teoretiskt sett, ger ett något splittrat intryck.

Vad är det då som saknas i de teorier som Butler använder sig av? För att svara på denna fråga kommer Cavareros filosofiska projekt väl till pass. Vi kommer nu att närma oss Cavareros teorier om det unika och berättningsbara jaget för att i kapitlet därefter förhålla detta jag till Butlers diskursivt skapade subjekt.

3. Cavareros unika, relationella och berättningsbara jag

...the verbal response to *who* someone is always consists in the narration of his or her life-story; that is, in the tale where this someone has used up already [sic] her time (at least her time up until now) – the unrepeatability of a *single* insubstitutable being⁵⁴

Viljan att förklara människans överskridande av diskursen fungerar som en förenande länk mellan Butlers och Cavareros filosofiska projekt. De försöker båda undvika den determinism som förknippas med poststrukturalistisk/postmodernistisk teori och den essentialism som kännetecknar mer traditionella forskningsperspektiv.⁵⁵ Hos Cavarero finner vi emellertid en förståelse av mänsklig identitet som skiljer sig radikalt från Butlers förklaringsmodell. I detta kapitel studeras Cavareros unika, relationella och berättningsbara jag närmare, för att i nästkommande kapitel kunna förhålla detta jag till Butlers subjektförståelse. I detta kapitel kommer jag även att diskutera Cavareros berättningsbara jag utifrån ett maktperspektiv, då hennes teorier har kritiserats för att vara svaga i detta avseende.

En central utgångspunkt för Cavareros teorier är att varje människas identitet, fränsett de allmänna identitetskategorier som konstituerar hennes *vad*, utgörs av ett unikt och oersättligt *vem*.⁵⁶ Detta unika *vem* är inte jämförbart med den modernistiska teorins förståelse av subjektet som homogent och essentiellt, då Cavareros unika *vem* inte är ett uttryck för inneboende karaktärsdrag hos den enskilda människan utan ges istället innehåll genom relationen till den andre: "... at stake is a uniqueness of personal identity, which, far from being a substance is of totally expositive and relational character".⁵⁷ Den ontologiska unikheten är med andra ord inte en essens hos människan. Istället grundläggs den i det enkla faktum att människan är *en* kroppsligt situerad existens: "Uniqueness simply stands for the unrepeatability of existing being, in mind and body, here and now, that each woman and each man is".⁵⁸ Denna unika existens uppkommer vid födseln då barnet föds av *en* moder, som är just *denna* moder, som föder just *detta* barn. Detta betyder att *vemet* är unikt på grund av den relation hon/han har till andra människor. Människan växer upp, lever och dör och är under hela detta förlopp en existens som

⁵⁴ Cavarero 2000, s.73.

⁵⁵ Butler 1997, s.17 & Cavarero 2002, s.91.

⁵⁶ Cavarero 2002, s.92.

⁵⁷ Cavarero 2000, s.20.

⁵⁸ Cavarero 2002, s.95.

är en annan människas moder, broder eller syster.⁵⁹ Denna kontinuitet innebär att varje människa lämnar efter sig en livsberättelse [lifestory] som kan återberättas som en historia [tale] om denna människas liv.⁶⁰ Av denna anledning betraktar Cavarero människan som ett berättningsbart jag.

Människan är medveten om sin och alla andra människors berättningsbara karaktär. Den egna historiens form är emellertid inte uppenbar för henne själv då hon är alltför försjunken i händelsernas kontextualitet för att uppfatta dess konturer. Cavarero exemplifierar människans oförmåga att inta en självreflexiv position genom berättelsen om Odysseus som först när han hör sitt liv återberättat förstår betydelsen av det han varit med om: "It is as if, while acting, he had been immersed in the contextuality of the events. It is as if, each time, he were captured in the present of the action that cuts off the temporal series of before and after".⁶¹

Kombinerat med denna oförmåga att se sig reflexivt, är det faktum att delar av människans liv otillgängliga för hennes minne, särskilt hennes födsel och tidiga barndom.⁶² Eftersom människan är oförmögen att erinra sig denna period av sitt liv, upplever hon sin livshistoria vara ofullständig. Denna upplevelse skapar ett begär hos människan att få den egna historien berättad, samt en insikt om att denna historia enbart kan berättas av en annan människa. Denna insikt leder, i sin tur, till att människan exponerar och ständigt "berättar sig själv" för andra, i syfte att få sin historia återberättad: "I tell you my story in order to make you tell it to me".⁶³ Cavarero liknar jagets berättande av sig själv med en människa som tillhandahåller självbiografiskt material till författaren av den egna biografi.⁶⁴

Det faktum att enbart en annan människa kan återberätta *vemet* leder oss till en avgörande poäng i Cavareros förståelse av människan: människor är av fullständigt relationell karaktär, och de är beroende av den andres berättelse för att kunna vara ett unikt *vem*.⁶⁵ Min singularitet, mitt *vem*, är som Victoria Fareld uttrycker det i sin diskussion av Cavarero inte en "singularitet som härrör ur mitt eget inre". Istället handlar det om en självförståelse som enbart uppkommer genom min relation med den andre: "Att... befinna sig i en ut-satt position, innebär att min egen självförståelse aldrig helt och hållet är min egen, att även mitt 'vem' – som svar på frågan *vem är*

⁵⁹ Cavarero 2000, s.11-13.

⁶⁰ Cavarero skiljer mellan lifestory och tale, där lifestory betecknar summan av de händelser som utgör en människas liv medan tale betecknar historien som berättas om en människas liv.

⁶¹ Cavarero 2000, s.18.

⁶² Ibid., s.11f.

⁶³ Ibid., s.62.

⁶⁴ Ibid., s.63.

⁶⁵ Cavarero 2002, s.93f.

jag?- kommer utifrån, förmedlat av den andre”.⁶⁶ Människan är hos Cavarero alltid utsatt för den andre. Denna ontologiska utsatthet innebär en sårbarhet för den andres handlingar som vi kommer att behandla i detta kapitel nästa avsnitt.

Behovet av den andres berättelse betyder emellertid inte att människan går att likställa eller kan sägas uppkomma genom den historia som berättas. Detta beror delvis på att det existerar en divergens mellan en människas livshistoria - som utgörs av alla de händelser som hon upplevt - och den historia som sammanfattar dessa upplevelser i form av en text som den andre berättar. Texten är inte en objektiv redogörelse utan redigerar, vinklar och förändrar människans erfarenheter för att göra dem berättningsbara. Det är inte historiens innehåll som får människan att begära sin historia, utan istället själva idén om att texten försöker uttrycka denna människas unikheter.⁶⁷ Jagets möte med texten karaktäriseras därför inte av ett fullständigt igenkännande utan snarare av en bekant känsla av att vara ett *vem*.⁶⁸ När en människa upplever sig vara sant berättad innebär detta inte att berättaren har fått alla biografiska fakta rätt, utan snarare att berättarens medvetenhet om den andres unikheter kommer till uttryck i hans/hennes berättelse. Det är som att de ord som utgör berättelsen tillsammans formar satsen ”Du är just denna unika människa och inte någon annan”.

Vidare är Cavareros jag - som tidigare visats - vid födseln ett unikt och oersättligt *vem*, och är samtidigt medveten om denna unika status. Människan är därför redan innan textens inträde medveten om sin singulära status; hon vet bara inte hur denna unikheter tar sig uttryck. Texten konstituerar därför inte människans unikheter utan kan istället sägas förmedla den och ge den form. Denna relation mellan texten och människan bryter på ett avgörande vis med Butlers förståelse av relationen mellan subjektet och diskursen. Vi kommer att diskutera denna brytning vidare i nästkommande kapitel. Innan dess ska vi emellertid närma oss Cavareros teorier utifrån ett maktperspektiv.

⁶⁶ Fareld 2006, s.81.

⁶⁷ Cavarero 2000, s.44.

⁶⁸ Ibid., s.34.

I. Att förstå maktrelationer utifrån Cavareros teorier

Cavarero har kritiserats för att sakna ett maktperspektiv.⁶⁹ Kritiken är missriktad i det avseendet att hon inte förnekar vikten av att uppmärksamma allmänna identitetskategorier för att förstå mänsklig identitet och därför erkänner en diskursiv makt över människan.⁷⁰ Vidare visar Cavarero hur identitetskategorier alltid spelar roll för den enskilda människan, då det är omöjligt att separera de identitetskategorier som utgör hennes *vad* från hennes *vem*. Detta eftersom vi i våra försök att beskriva *vem* en människa är alltid glider över till ett språkbruk som beskriver *vad* hon är. Det vi ofta producerar är en karaktär istället för den enskilda person som vi inledningsvis ville beskriva.⁷¹ Vi finner även en öppning att tolka maktstrukturer i Cavareros diskussion av människans relationalitet, som innebär en sårbarhet inför den andres handlingar och berättelser. Anledningen till att Cavarero inte dröjer kvar vid de allmänna kategoriernas betydelse för identitetsskapande är att hon anser att det endast är denna aspekt som uppmärksammas inom den postmoderna teorin. Cavareros kritik mot postmodernismen bör därför inte ses som en genomgripande kritik, utan bör snarare förstås utifrån en vilja att föra in ett förbisett perspektiv.

Problemet med Cavareros texter är emellertid att hon inte diskuterar dessa maktfrågor närmare utan istället betonar det positiva i den relation som människans *vem* uppkommer i. Detta framkommer tydligt i de exempel som Cavarero utgår från för att beskriva mänskliga relationer. Cavarero beskriver inte ojämnligen förhållanden, utan istället idealiska relationer mellan vänner och älskare som på ett ömsesidigt vis återberättar varandra.⁷² Hon frågar sig inte vilka konsekvenserna blir om den ena parten väljer att inte återberätta den andra partens *vem* utan endast berättar dennes *vad*, eller vad som sker när den ena parter medvetet berättar den andres *vem* på ett destruktivt sätt. Cavarero studerar heller inte den sårbarhet som hon själv identifierar hos det berättningsbara jaget utifrån ett maktperspektiv. Detta är en uppenbar brist i Cavareros texter. Som vi ska se går det emellertid att utveckla en intressant maktanalys utifrån hennes teorier, trots avsaknaden av en uttalad maktdiskussion. För att demonstrera detta kommer jag att beskriva en destruktiv relation mellan två människor utifrån Cavareros begrepp.

⁶⁹ Se t.ex. Curtis 2002, s.856.

⁷⁰ Cavarero 2002, s.93.

⁷¹ Cavarero 2000, s.73.

⁷² Se t.ex. hennes resonemang i kapitel 5 "On the outskirts of Milan", där hon beskriver en berättande relation mellan två väninnor, Cavarero 2000, s. 55-66.

Enligt Cavarero ser förälskade människor, först och främst, sitt kärleksobjekt som ett *vem*, och undgår initialt denna persons *vad*.⁷³ Denna analys går med fördel att applicera på en destruktiv relation. Den utnyttjade parten är ofta oförmögen att se sin partners *vad* - en misshandlande och aggressiv människa - och betonar istället den unika relation som de har tillsammans - ”hon/han älskar mig” eller ”han/hon ser mig som den jag är”. Det är ofta inte förrän relationen upphört som partners andra drag uppenbaras. Den aggressiva parten i relationen exemplifierar, i sin tur, vad som händer då en människa utnyttjar den andres grundläggande sårbarhet och behov av den andres berättelse, genom att berätta sin partners berättelse på ett nedbrytande sätt: ”Det är för att du är si eller så som jag slår dig” eller ”Du är inte värd bättre”. Genom att berätta sin partners berättelse på ett felaktigt vis vinner den aggressiva partnern kontroll över den andre. Eftersom det berättningsbara jaget är så beroende av en berättelse för att bli förståeligt för sig själv, kan hon/han - i brist på en positiv berättelse - istället lyssna på en negativ sådan. Det kan även vara svårt att avgöra huruvida den andre berättar ens *vem* eller *vad*, då dessa två komponenter - som jag tidigare betonat - är beroende av varandra. Victoria Fareld uttrycker relationen mellan *vem* och *vad* på följande vis: ”För att förstå dig själv som en unik individ måste du referera till något som går bortom dig och som du delar med andra - ett namn, ett kön, en familj, en social klass, en nationalitet”.⁷⁴ Detta betyder att människan ständigt relaterar sitt *vem* till allmänna kategorier. I begäret efter att få sitt *vem* förmedlat blir jaget därför sårbart för den makt som allmänna kategorier utövar.⁷⁵

Efter att ha studerat de centrala dragen hos Cavareros unika, relationella och berättningsbara jag kommer vi nu gå över till hur detta jag kan användas för att utmana Butlers subjektförståelse. Vidare kommer vi att studera hur vi med utgångspunkt i detta jag kan förstå ett mänskligt överskridande av diskursen på ett annorlunda vis än den förklaringsmodell som Butler erbjuder oss.

⁷³ Ibid., s.110.

⁷⁴ Fareld 2006, s.76.

⁷⁵ Insikten om spänningen mellan *vem* och *vad* kan öppna upp för en intressant diskussion av gemensamma identitetskategorier utifrån Cavareros teorier. Denna diskussion faller emellertid utanför denna uppsats ramar.

4. Cavareros utmaning av Butlers subjektförståelse

At a certain point, surely, we must accept that material reality exists, that it continually knocks up against us, that texts are not the only thing.⁷⁶

I *Relating Narratives - Storytelling and selfhood* påtalar Cavarero, i Arendts efterföljd, filosofins oförmåga att adressera den enskilda människan. Den filosofiska traditionen beskriver människan genom allmänna kategorier som fångar det som förenar henne med andra människor.⁷⁷ Denna förståelse av människan kännetecknar, enligt Cavarero, inte bara den traditionella filosofin, utan även den postmoderna teorins förståelse av subjektet.⁷⁸ Eftersom Butler är en poststrukturalistisk tänkare är hennes teorier föremål för Cavareros kritik. I detta kapitel kommer jag att förklara de svagheter som vi har identifierat i Butlers teorier utifrån Cavareros distinktion mellan *vem* och *vad*. Därefter kommer jag att studera hur Cavareros introduktion av ett *vem* kan erbjuda oss en ny förståelse av människans förhållande till diskursen och till den andre.

I. Det diskursiva subjektet

Utifrån Cavareros terminologi skulle man kunna uttrycka det som att Butler i sin subjektförståelse enbart tar hänsyn till ett *vad* hos människan, och inte erkänner ett *vem* som en del av människans identitet. Som jag har visat tidigare i uppsatsen, kan individen hos Butler enbart bli en begriplig enhet för sig själv genom att undergå subjektion. Innan subjektionen är människan obegriplig, fragmenterad och formlös. Butlers definition av agerade individer är därför människor som har blivit subjekt(erade) av den diskursiva makten. Ordet ”subjekt” är ett begrepp som ansluter till det universalistiska språkbruket och ”the whatifying grammar” som Cavarero kritiserar i sina texter.⁷⁹ Det faktum att Butlers teorier saknar ett mänskligt *vem* är inte förvånande då hon ansluter till en teoretisk tradition som har formulerats som ett motstånd mot den modernistiska synen på människan som enhetlig och självreflexiv. Rädslan för att närma sig den moderna subjektförståelsen innebär att den poststrukturalistiska teorin, och därför också Butler, undviker att behandla den enskilda, unika människan då denna människa påminner alltför mycket om det metafysiska subjektet.⁸⁰

⁷⁶ Cavarero 2000, s.127.

⁷⁷ Ibid., s.8.

⁷⁸ Cavarero 2002, s.91.

⁷⁹ Ibid., s.99.

⁸⁰ Cavarero 2000, s.69.

Butlers svårigheter att beskriva ett mänskligt överskridande av diskursen kan förstås som direkt kopplat till den brist på ett mänskligt *vem* som karakteriserar hennes texter. Eftersom människan förstås som ett diskursivt skapat *vem* hos Butler, förklaras även det motstånd som människan gör mot diskursen som inomdiskursivt. Som jag visar i kapitlet "Butler och subjektionen" är emellertid tanken om det inomdiskursiva motståndet problematisk. När det inte finns ett skikt i den mänskliga identiteten som inte har sitt ursprung i diskursen - inget unikt *vem* - förmår Butlers teorier inte att leda oss bort från den deterministiska förståelse av mänskligt handlande som hon söker undvika. Istället uppenbaras ett diskursivt skapat subjekt vars motstånd också är diskursivt skapat. Huruvida detta motstånd verkligen är subversivt är, som jag tidigare poängterat, osäkert.

Även Butlers förståelse av relationen mellan jaget och den andre kan förstås utifrån bristen på ett mänskligt *vem*. Vi kommer nu att studera vilka konsekvenser Butlers avsaknad av ett *vem* får för hennes förståelse av relationen mellan jaget och den andre. Vidare kommer vi att studera hur Cavareros teorier innebär en radikalt ny förståelse av denna relation.

Relationen mellan subjektet och den andre

Vid första anblick förefaller det finnas påtagliga likheter mellan Butlers uteslutande matris och Cavareros relationella jag, då det i båda fallen handlar om ett fundamentalt beroende av den andre. Cavareros relationella jag skiljer sig emellertid på avgörande punkter från Butlers subjekt.⁸¹ Den främsta skillnaden är - som vi kommer se i detta avsnitt - det faktum att Cavarero ser människan både som ett *vad* och ett *vem*, medan Butler enbart tar hänsyn till människans *vad*.

För Butler kan subjektet enbart bli enhetligt genom subjektionen - eller annorlunda uttryckt - genom att bli ett *vad*. Genom subjektionen och genom att utesluta och förneka det som faller utanför subjektets uppsatta gränser skapar subjektet en illusion av enhet. Det uteslutna blir, som jag visat tidigare, genom uteslutningen en del av jaget då det konstituerar detta jags utsida. Detta innebär att jaget och den andre har en ofrånkomlig relation till varandra. Denna relation kännetecknas emellertid av ett bortträngt och förnekad beroende, och tillåts aldrig ta en konkret form. Behovet av den andre får aldrig erkännas då detta för Butler vore att riskera det egna subjektets föreställda autonomi. Hade Butler fört in ett mänskligt *vem* som en komponent i mänsklig identitet hade hennes tolkning av relationen mellan jaget och den andra kunnat vara annorlunda. Detta uppenbaras då vi studerar den relation mellan jaget och den andre som

⁸¹ Ibid., s.xii (översättarens förord).

Cavarero beskriver, som har helt andra implikationer. Eftersom Cavarero tillskriver människan ett prediskursivt *vem* förstår hon förhållandet mellan jaget och den andra på ett fundamentalt annorlunda sätt. Jaget behöver, enligt Cavarero, inte förneka eller utesluta den andre, då jaget redan har en enhetlig karaktär som grundläggs genom hennes unika och oersättliga status. Samtidigt är jaget i behov av den andre för att få denna enhet uttryckt i form av en berättelse. Relationen mellan jaget och den andre är därför inte nödvändigtvis en negerande relation, utan kan vara en ömsesidig berättande relation mellan två människor.

Det blir här uppenbart hur Cavarero på ett mer avgörande vis än Butler bryter med den moderna förståelsen av det autonoma och enhetliga subjektet. Även om Butler beskriver subjektet som fragmenterat och relationellt så befäster hon samtidigt modernismens definition av subjektet som enhetligt. Detta då hon menar att människan enbart blir förklarlig för sig själv genom att utesluta den andre och skapa en illusion av ett enhetligt jag. Cavareros definitiva brytning med det autonoma subjektet ligger i det faktum att hon ifrågasätter själva föreställningen om att människan måste utesluta den andre och skapa illusionen av ett autonomt jag. Istället visar hon hur människan är fullständigt relationell och hur grunden för all identitet är ett bejakande av denna relationalitet.

Jag har nu visat hur vi kan förstå brister i Butlers teoretiska bygge utifrån Cavareros *vem*. Jag har även visat hur denna brist på ett *vem* blir betydelsefull för hur Butler förstår relationen mellan jaget och den andre. Cavareros *vem* uppmärksammar emellertid inte bara på en brist i Butlers teoretiska bygge, utan kan även fungera som en utgångspunkt för att förstå människans motstånd mot diskursen på ett nytt sätt, utan att samtidigt förutsätta en essentiell och autonom individ. Vi kommer nu att studera på vilket vis Cavareros *vem* kan fungera som en plats för motstånd.

II. *Vem* som utgångspunkt för motstånd

In spite of everything, the existent exists and resists⁸²

Cavareros förståelse av det berättningsbara jagets *vem* innebär ett avgörande ifrågasättande av den poststrukturalistiska teorins förståelse av människan som fullständigt diskursivt skapad. Genom att framhålla ett mänskligt *vem* som en byggsten i människors identitet, förstår Cavarero människan som mer än en språklig kategori. Människan är inte texten om sitt liv, utan begär istället texten just för att hon redan är ett unikt *vem*. Cavareros *vem* utesluter emellertid inte det

⁸² Cavarero 2000, s.127.

faktum att människan samtidigt är diskursivt skapad. Varje människa förstår sig själv utifrån ett antal diskursivt skapade kategorier, till exempel utifrån begrepp som man, heterosexuell och svensk. Poängen är emellertid att människan är mer än detta *vad* då varje människa förstår sig som just *denne* svenske, heterosexuelle man. Cavarero liknar förhållandet mellan *vem* och *vad* hos människan med förhållandet mellan den mänskliga rösten och de ord som denna röst uttalar: ”The voice... is always different from all other voices, even if the words are the same.”⁸³ Hos Butler uppmärksammas inte denna röst, detta *vem*, som gör människan unik. Istället beskrivs människan utifrån hennes *vads* egenskaper - ett diskursivt skapat subjekt. När människans *vad* inte kan sägas överskrida diskursen finns det ingen plats utifrån vilken ett motstånd kan skapas.

Eftersom människan är medveten om att hon är ett unikt *vem*, kommer hon alltid att motarbeta, och vilja mer, än den diskurs som syftar att kategorisera henne utifrån hennes *vad*. Detta framkommer tydligt i det begär efter den egna historien som Cavarero beskriver i *Relating Narratives – Storytelling and selfhood*.⁸⁴ Om människan, som i Butlers teorier, enbart hade konstituerats av ett *vad* skulle människan troligtvis varit nöjd med att beskrivas genom allmänna kategorier. Känslan av att dessa kategorier är otillräckliga och förbiser hennes singularitet, får emellertid människan att fortsätta berätta sig själv, i syftet att få sin unikhets bekräftad. Genom själva berättandet trotsar därför människan de diskursiva kategorier som hon tillhör. Berättandet blir således en politisk handling, där fokus förs från generaliserbara kvaliteter till dom enskilda människorna som tar del av berättandet.⁸⁵ Att berätta och att bli berättad är, för Cavarero, detsamma som att inträda en politisk scen. Hon exemplifierar denna politiska aspekt av berättandet genom de medvetande höjande kvinnogrupper i 1970-talets italienska kvinnorörelse, vars ledord var *partire de sé* [Ungefär: Utgå från sig själv].⁸⁶

Cavareros diskussion av kvinnogrupperns politiska sprängkraft är intressant att förhålla till Butlers teorier, då detta exempel visar hur Cavareros *vem* tillåter henne att förstå identitetspolitik annorlunda än Butler. Som bekant förstår Butler identitetsbaserad politik som en reproduktion av de kategorier som grundlägger förtryck.⁸⁷ För Cavarero kan dessa grupper istället förstås som en plats där varje kvinnas *vem* kan berättas och erkännas. Hon medger samtidigt att dessa grupper kan innebära en reproduktion av en universell kvinnotyp, där *vem jag är* och *vem du är* förstås

⁸³ Cavarero 2005, s.3.

⁸⁴ Se t.ex. kapitel tre i ”The desire for one’s story”, Cavarero 2000, s.32-45.

⁸⁵ Ibid., s.xxiii (översättarens förord).

⁸⁶ Ibid., s.59.

⁸⁷ Butler 1997 (1989), s.301.

som *vad* kvinnan är.⁸⁸ Denna risk förtar emellertid inte den politiska sprängkraft som det ömsesidiga berättandet innebär.

Genom att föra in ett mänskligt *vem* i förståelsen av människans identitet, visar Cavarero hur språket inte bara utövar diskursiv makt över människan genom att kategorisera henne – som i Butlers tolkning - utan även kan användas i syfte att trotsa dessa allmänna kategorier.

⁸⁸ Cavarero 2000, s.60.

5. Sammanfattning och avslutande diskussion

Vi har nu sett hur Cavarero och Butler förstår människans förhållande till diskursen och den andre. Som jag har visat betraktar Butler subjektet som fullständigt konstituerat av diskursen. Samtidigt försöker hon att förklara ett mänskligt överskridande av diskursen utifrån en inomdiskursiv position. Som framkommit i uppsatsen är emellertid flera aspekter av Butlers teorier kring det subversiva handlandet problematiska. Detta beror delvis på att Butler utgår från motståndet som en möjlighet samtidigt som de teorier hon använder inte lämnar utrymme för sådana tolkningar. Utifrån Cavareros terminologi ser vi hur Butlers svårigheter att förklara motstånd beror på hennes avsaknad av ett mänskligt *vem*. Denna brist på ett *vem* får även betydelse för hur Butler förstår relationen mellan jaget och den andre. Genom att introducera ett *vem* som en komponent i mänsklig identitet möjliggör Cavarero motstånd mot diskursen och omformulerar samtidigt relationen mellan subjektet och den andre. I Cavareros omtolkning av denna relation framträder en förståelse av människan som på ett mer avgörande sätt än Butler bryter mot den modernistiska subjektförståelsen. Detta eftersom Cavarero tar avstånd från förställningen att människan enbart kan göras förståelig genom att upprätthålla illusionen av att vara ett autonomt subjekt. Istället visar hon hur identitet även kan uppkomma genom ett bejakande av människans relationella karaktär.

Det kan nu vara lägligt att ställa frågan varför denna iscensatta konfrontation mellan Butler och Cavarero är av intresse för feministisk teori?

En avgörande poäng med Cavareros teorier är att de hjälper oss att problematisera debatten mellan poststrukturalistiska och modernistiska forskare. För de av oss som skolats in i en poststrukturalistisk förståelse av subjektet som inessentiellt och diskursivt skapat, kan Cavareros beskrivning av människan som oersättlig och unik te sig oroväckande lik den modernistiska förståelsen av subjektet. Som jag har betonat under uppsatsens gång ansluter emellertid Cavarero till en postmodern förståelse av människan då hon förstår mänsklig identitet som inessentiell och fullständigt relationellt skapad. Därför vore det fel att förstå Cavareros projekt som en genomgripande kritik av poststrukturalismen utifrån ett modernistiskt perspektiv. Istället bör hennes projekt tolkas som en vilja att komplettera den poststrukturalistiska teorin utifrån en postmodern position. För att tydliggöra hur Cavareros position bryter med tidigare kritiker av postmodernismen kan det vara fruktbart att förhålla hennes teorier till Donna Haraways text "Situated Knowledge" som - enligt min mening - kritiserar postmodernismen utifrån ett modernistiskt perspektiv.

Haraway kritiserar postmodernismen för att vara ett värderelativistiskt vetenskapsperspektiv som riskerar att förlama den feministiska rörelsen. Som alternativ presenterar hon begreppet ”situerad kunskap” som kan sammanfattas som insikten om att kunskap alltid är situerad i en särskild kropp och situation.⁸⁹ Genom en kritisk positionering av forskaren kan vi, enligt Haraway, tala om en situationsanknuten objektivitet: ”Identity, including self-identity, does not produce science; critical positioning does, that is objectivity”.⁹⁰ Haraway lyckas dock inte fullständigt bryta med en modernistisk förståelse av subjektet, då hon genom att förutsätta att subjektet kan inta en självreflexiv och självkritiskt position tillskriver subjektet den autonomi och självreflexivitet som kännetecknar den modernistiska förståelsen av människan.

Även om Cavarero inte intresserar sig nämnvärt för objektivitetsanspråk har hon liknande utgångspunkter som Haraway. Liksom Haraway uttrycker Cavarero frustration över den postmoderna teorins förståelse av mänsklig identitet som fragmentarisk.⁹¹ Cavarero finner emellertid inte lösningen på postmodernismens brister i ett självreflexivt subjekt. Istället är den människa som Cavarero utgår från en fullständigt relationell existens. Genom att förstå mänskligt identitet som relationellt skapad, erbjuder Cavarero oss en möjlig postmodern subjektsposition utan att – som Haraway - stå med ena foten i den modernistiska teorin.

Vad innebär det för feministisk forskning att vi förändrar våra teorier kring subjektets konstitution? Om vi accepterar Cavareros ord ”... every redefinition of politics is a redefinition of the very notion of the subject”⁹² borde även det omvända stämma: hur vi förstår subjektet får betydelse för hur vi väljer att behandla detta subjekt. Inom feministisk vetenskap är detta samband väldigt tydligt. Den poststrukturalistiska teorins ökade inflytande inom det genusvetenskapliga fältet har fört fokus från att studera en särskild grupps erfarenheter, till att studera hur vi kan förstå denna grupp som en diskursiv produkt. Rädslan för att kategorisera människor har inneburit att vi lämnar dem och deras berättelser åt sidan, för att istället ägna oss åt diskursanalyser.

Med hjälp av Cavarero finner vi ett sätt att återgå till den enskilda människan och hennes upplevelser, utan att samtidigt hamna i en modernistisk position. Annorlunda uttryckt erbjuder Cavareros projekt oss en alternativ postmodern subjektsposition utifrån vilken vi kan bedriva feministisk forskning. Detta betyder givetvis inte att vi ska lämna poststrukturalismens insikt om

⁸⁹ Haraway 1988, s.584.

⁹⁰ Ibid., s.586.

⁹¹ Ibid., s.578 & Cavarero 2002, s.99.

⁹² Cavarero 2002, s.97.

namngivelseaktens maktaspekter bakom oss. Istället handlar det om att se *mer* än denna diskursiva makt, och erkänna den enskilda människans unika existens bortom diskursen samt hennes behov av en berättelse. Utifrån Cavareros teorier kan vi utveckla en analys där både människans *vem*, hennes *vad* och samspelet mellan dessa enheter uppmärksammas.

Valet att föra en teoretisk diskussion kring, och inte empiriskt tillämpa, feministisk teori i denna uppsats kan förstås utifrån viljan att stärka den teoriutvecklande uppsatsens plats inom svensk genusvetenskap, som huvudsakligen producerar studier som tillämpar redan formulerade teorier. Denna vilja har sprungit ur insikten att det är av yttersta vikt att utveckla och kritisera de teorier som ligger till grund för våra studier, för att utveckla en dynamisk genusvetenskap. Om fokus enbart ligger på tillämpning av teori snarare än en diskussion av den samma, finns risken att ett oflekterat förhållningssätt till den teori som används etableras.

Med tanke på Cavareros uttalade vilja att återvända till den enskilda människan, kan man ifrågasätta valet att skriva en uppsats som tar formen av en teoretisk debatt. Det är emellertid en förfelad uppfattning att det inte skulle gå att adressera den enskilda människan teoretiskt. I själva verket uppmärksammar denna uppfattning en allvarlig brist i en stor del av de teorier som vi utgår från. I sin vilja att teoretiskt förklara människan i generella termer förlorar många teorier taget om henne, då hon undflyr den kategoriserande akten och lever vidare bortom allmänna kategorier. Det är av denna anledning som Arendt valde att överge den filosofiska traditionen, som hon förstod som oförmögen att tilltala det enskilda. Cavarero visar istället hur vi själva kan ändra våra teoretiska verktyg och därigenom kan utveckla en teori som erkänner den enskilda människans singulära status.

LITTERATURLISTA

Barthes, Roland

The Rustle of Language, Hill and Wang, New York 1986 (*Le bruissement de la langue*, Editions du Seuil 1984).

Butler, Judith

1989 *Subjects of Desire; Hegelian Reflections in Twentieth-Century France*, Columbia University Press, New York.

1997 "Imitation and Gender Insubordination" (red) L. Nicholsson *The Second wave - A Reader in Feminist Theory*, Routledge, London och New York (1989).

1997 *The Psychic Life of Power - Theories in Subjection*, Stanford University Press, Stanford, California.

2004 *Precarious Life - the Powers of Mourning and Violence*, Verso, London och New York.

2005 *Giving an Account of Oneself*, Fordham University Press, New York.

Cavarero, Adriana

2000 *Relating Narratives - Storytelling and selfhood*, Routledge, London (*Tu che mi guardi, tu che mi racconti*, Feltrinelli 1997).

2002 "Who Engenders Politics?" (red) G.Parati och R.West, *Italian Feminist Theory and Practice: Equality and Sexual Difference*, Fairleigh Dickinson University Press, Madison, Teaneck.

2005 *For more than one voice - toward a philosophy of vocal expression*, Stanford University Press, Stanford, California (*A più voci: Per una filosofia dell'espressione vocale*, Feltrinelli 2003).

Curtis, Kim

"Review Essay of Cavarero and Riley", *Political Theory*, vol. 30 no.6. December 2002.

Derrida, Jacques

Rösten och fenomenet, Bokförlaget Thales, Stockholm 1991 (*La voix et le phénomène*, Presses Universitaires de France 1967).

Fareld, Victoria

"Från erkännande till vidkännande", *Glänta*, nr 3 2006.

Foucault, Michel

Övervakning och straff, Arkiv Förlag, Lund 1998 (*Surveiller et punir*, Editions Gallimard 1974).

Freud, Sigmund

Neuros och psykos - Småskrifter VII, Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm 2001.

Haraway, Donna

“Situated knowledge”, *Feminist studies* vol 14:3, 1988.

Liljeström, Marianne

Useful Selves, Kikumora Publications, Saarijärvi, Finland 2004.

Mouffe, Chantal

The Return of the Political, Verso, London 2005.

Nichols, Linda (red)

Feminism and postmodernism, Routledge, New York och London 1990.

Olsson, Anders;

Den okända texten, Bonniers, Kristianstad 1987.

Perpich, Diane

“Subjectivity and sexual difference: New figures of the feminine in Irigaray and Cavarero”, *Continental Philosophy Review*, nr 36 2003.

Sahli, Sara

Judith Butler, Routledge, London och New York 2002.

Tanesini, Alessandra

An introduction to feminist epistemology, Blackwell Publishers, Oxford 1999.